

PUNKT WIDZENIA

NUMER 86
WARSZAWA
SIERPIEŃ 2021

ASERTYWNÓ WSPOMAGANA
PRZEMIANY POLITYKI BUŁGARII
WOBEC ROSJI

Mateusz Seroka

© Copyright by Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia

REDAKCJA MERYTORYCZNA

Mateusz Gniazdowski, Konrad Popławski

REDAKCJA

Katarzyna Kazimierska

WSPÓŁPRACA

Szymon Sztyk, Małgorzata Zarębska

OPRACOWANIE GRAFICZNE

PARA-BUCH

SKŁAD

IMAGINI

ZDJĘCIE NA OKŁADCE

Genova / Shutterstock.com

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia
ul. Koszykowa 6a, 00-564 Warszawa
tel.: (+48) 22 525 80 00, info@osw.waw.pl

  www.osw.waw.pl

ISBN 978-83-65827-86-9

Spis treści

TEZY | 5

WSTĘP | 7

I. FUNDAMENTY PRZYJACIŃSTWA | 9

II. OKRES PRZEJŚCIOWY – LATA 1989–2004 | 13

**III. ILUZJA RÓWNOWAGI – WSPÓŁPRACA Z ZACHODEM
I ROSJĄ W LATACH 2004–2014 | 17**

**IV. KURS NA ZACHÓD – SYMPTOMY EROZJI WPŁYWÓW
ROSYJSKICH | 23**

1. Bułgarsko-rosyjskie spory historyczne | **24**
2. Rosnące koszty polityczne współpracy energetycznej
Bułgarii z Rosją | **27**
3. Sfera bezpieczeństwa – od współpracy do skandali
szpiegowskich | **29**

PERSPEKTYWY | 33

TEZY

- Społeczeństwo i elity bułgarskie cechuje przychyłność w stosunku do Rosjan i Rosji wynikająca z uwarunkowań historycznych i kulturowych. Tej przychyłności nie osłabił okres dominacji ZSRR. Prorosyjskie nastawienie społeczeństwa ułatwiło komunistyczny zamach stanu w 1944 r. i będącą jego następstwem sowietyzację państwa. Także przemiany demokratyczne zapoczątkowane pod koniec 1989 r. nie były efektem sukcesów opozycji demokratycznej, lecz działań frakcji reformistycznej wewnątrz Bułgarskiej Partii Komunistycznej (BPK), pochodną zmierzchu ZSRR i modelu gospodarki centralnie planowanej.
- Bułgarska transformacja ustrojowa, choć wiązała się z uznaniem za priorytet kursu na integrację ze strukturami zachodnimi, nie była motywowana obawami przed Rosją. Państwo to wprawdzie utraciło status strategicznego partnera, ale pozostało istotnym podmiotem wpływającym na życie polityczne, gospodarcze i społeczne Bułgarii.
- Przychylny stosunek do Rosji ma charakter ponadpartyjny, środowiska jej niechętnie są stosunkowo nieliczne i mają małe znaczenie polityczne i społeczne. Moskwa zachowuje wpływ na bułgarską politykę i gospodarkę poprzez koneksje z politykami i biznesmenami. Tworzą oni ukształtowaną w toku transformacji ustrojowej miejscową oligarchię, która realizuje swoje interesy w symbiozie z partiami politycznymi bądź też poprzez ugrupowania bezpośrednio przez siebie kontrolowane. Integracja z NATO (2004) i UE (2007) początkowo nie zmieniły postaw bułgarskich polityków i społeczeństwa wobec Rosji. Do 2014 r. trwała wręcz intensyfikacja kontaktów, przejawiająca się np. w rosyjskim udziale w procesie prywatyzacji, inwestycjach w nieruchomości, a przede wszystkim w projektach rozbudowy infrastruktury energetycznej, jak w przypadku gazu South Stream.

- Włączenie Bułgarii do struktur zachodnich uruchomiło procesy wyłaniania się w społeczeństwie i elitach politycznych grup bardziej asertywnie nastawionych do Rosji. Zwiastunem tych zmian były krytyczne wobec niej głosy protestujących w okresie antyrządowych manifestacji w latach 2012–2014. Masowym demonstracjom antykorupcyjnym i antyoligarchicznym towarzyszyła retoryka wskazująca Rosję jako zewnętrzny czynnik konserwujący patologie bułgarskich przemian ustrojowych. Katalizatorem tych przeobrażeń okazała się agresja tego państwa wobec Ukrainy i będące jej konsekwencją głębokie napięcia między Zachodem a Moskwą. Bułgaria została poddana naciskowi ze strony USA, NATO i UE, który zmusił ją do rozpoczęcia – zwłaszcza w obszarze energetyki i bezpieczeństwa – procesu ograniczania zależności od Rosji.
- Bułgarii jest coraz trudniej prowadzić politykę balansowania między Zachodem i Rosją. Choć tamtejsze elity polityczne wciąż starają się poszukiwać pól współpracy z Moskwą, czego przykładem jest budowa europejskiej odnogi gazociągu TurkStream, to jednak w ostatnich latach mnożą się przypadki sporów dyplomatycznych, które dotyczą nie tylko kwestii bieżących, lecz także tożsamościowo-historycznych. Coraz głębsze przeobrażenia polityczne, gospodarcze i społeczne, stanowiące konsekwencję przyjęcia przez bułgarskie elity kursu na integrację z Zachodem, będą prowadziły do dalszej erozji rosyjskich wpływów. Asertywność wobec Rosji zaczęła być wręcz traktowana jako atut w rozgrywkach wewnątrzpolitycznych – wykorzystywano go np. w kampaniach wyborczych w 2019 i 2021 r.

WSTĘP

W marcu 2021 r., w środku kampanii przed wyborami parlamentarnymi, bułgarski kontrwywiad rozbił rosyjską siatkę szpiegowską angażującą do zbierania informacji m.in. na temat aktywności Bułgarii w NATO sześcioro obywateli tego kraju. Spośród nich pięć osób było czynnymi lub byłymi pracownikami bułgarskiego wywiadu wojskowego. Miesiąc później, na fali oskarżeń o wysadzenie przez agentów GRU składów amunicji w Czechach, prokuratura w Sofii powiązała z Rosjanami serię podobnych eksplozji w bułgarskich składach. Nie był to pierwszy przypadek uderzenia w rosyjski wywiad w ostatnich latach – od początku napięć w 2019 r. Sofia wydalila dziewięciu dyplomatów z tego kraju.

Intensywność napięć bułgarsko-rosyjskich coraz częściej kontrastuje z tradycyjnie dobrymi stosunkami między tymi państwami. Pierwszym ich filarem jest pamięć o kluczowej roli Rosji w odzyskaniu przez Bułgarię niezależności po niemal 500 latach tureckiego panowania. Było to konsekwencją klęski Imperium Osmańskiego w wojnie z Rosją toczoną w latach 1877-1878. Drugim filarem pozytywnego nastawienia Bułgarów do Rosjan są więzi kulturowe bazujące na wyznawanym przez oba narody prawosławiu i kontaktach kulturalnych sięgających średniowiecza, kiedy relacje były szczególnie intensywne. Rosjanie odegrali też istotną rolę w wykuwaniu się w XIX wieku koncepcji współczesnego narodu bułgarskiego. Przychylność wobec Rosji w niemałym stopniu przyczyniła się do powodzenia komunistycznego puczu w 1944 r., jak i utrzymania przez Moskwę części wpływów w gospodarce i polityce bułgarskiej po upadku komunizmu. Za sprawą rozwiniętej sieci powiązań z politykami i oligarchami Rosja zachowała istotne aktywa, np. pozostając dominującym dostawcą surowców energetycznych. Tamtejsze koncerty stały się też beneficjentami bułgarskiej prywatyzacji – nabyły m.in. rafinerię ropy w Burgas, przedsiębiorstwo telekomunikacyjne Vivacom czy producenta wyrobów tytoniowych Bułgartabak.

Po 2014 r. doszło jednak do szeregu spięć między Sofią a Moskwą. Nieporozumienia nasiliły się w 2019 i 2020 r., kiedy to władze Bułgarii dwukrotnie weszły w spór z Rosją o interpretacje historii. W jednym przypadku sprawa dotyczyła przejęcia władzy przez bułgarskich komunistów, a w drugim próby przedstawienia przez rosyjskie instytucje kulturalne znajdujących się w panteonie bohaterów narodowych Bułgarii – świętych Cyryla i Metodego – jako Rosjan. Część z tych wydarzeń miała znamiona prowokacji ze strony Rosji, niezadowolonej z bułgarskich władz prowadzących politykę dywersyfikacji źródeł dostaw surowców i zacieśniających współpracę z USA w dziedzinie bezpieczeństwa i energetyki.

I. FUNDAMENTY PRZYJAŹNI

Paradoksem historii jest to, że ponad dekadę po stłumieniu powstania styczniowego w Polsce Rosja wsparła dążenia niepodległościowe Bułgarów, co do dziś zapewnia jej miejsce w ich pamięci jako państwa wyzwoliciela. Bułgaria, która w średniowieczu była okresowo lokalnym mocarstwem (obejmującym m.in. ziemie macedońskie i północną Serbię), pod koniec XIV wieku została podbita przez Imperium Osmańskie i pozostawała przez niemal 500 lat poza głównym nurtem europejskiej kultury i polityki. Erozja ładu osmańskiego na Bałkanach i przenikanie do regionu nowoczesnych idei z innych części Europy sprawiły, że bułgarskie elity rozpoczęły proces tzw. odrodzenia narodowego i zaczęły dążyć do odzyskania niepodległości. Ze względu na bliskość kulturową, jak również trwający od XVIII wieku konflikt z Turcją XIX-wieczna Rosja stała się jednym z miejsc ucieczki i centrów kształcenia elit bułgarskiego odrodzenia narodowego oraz działalności politycznej zmierzającej do wyparcia Turcji z obszarów zamieszkałych przez Bułgarów. W tym kontekście ówczesne tamtejsze elity wyjątkowo dobrze przyjmowały ideologię państwową Cesarstwa Rosyjskiego operującą hasłami panslawizmu i prezentującą imperium carów jako protektora Słowian i prawosławnych chrześcijan na obszarach pozostających pod kontrolą Turcji¹.

Szczególnie miejsce w pamięci współczesnych Bułgarów zajmuje wojna rosyjsko-turecka z lat 1877–1878, w wyniku której ich kraj odzyskał podmiotowość polityczną. Gdy w 1876 r. w Bułgarii wybuchło powstanie antytureckie, Rosja wykorzystała je do realizacji ambicji politycznych na Bałkanach i Kaukazie i wypowiedziała Turcji wojnę. Dla Bułgarów, których ochotnicze oddziały wzięły udział w walkach z Turkami, był

¹ М.Г. Смольянова, *Восприятие болгар русской интеллигенцией в XIX в.* [w:] Р.П. Гришина, Е.Л. Валева, Т.В. Волокитина (red.), *Россия-Болгария: векторы взаимопонимания. Российско-болгарские научные дискуссии*, Москва 2010, s. 143–152; И.И. Стоянов, *Российские проекты восстановления болгарской государственности накануне Константинопольской конференции великих держав 1876 г.* [w:] С.И. Данченко, Ю.А. Созина (red.), *Русско-турецкая война 1877–1878 гг. Надежды – переипетии – уроки*, Москва 2020, s. 11–22.

to przełomowy moment. Do pamięci narodowej przeszły bitwy o przełęcz Szipka czy oblężenie twierdzy Plewna. W wyniku przegranej wojny pokonana Turcja zgodziła się na podpisany pod dyktando Rosji pokój w San Stefano w marcu 1878 r. Na jego mocy Bułgaria nie tylko ponownie pojawiła się na mapie Europy, lecz także miała zajmować znaczne obszary między Morzem Czarnym a Albanią oraz Dunajem i Morzem Egejskim. Ustalenia te zostały co prawda skorygowane w tym samym roku na kongresie berlińskim na niekorzyść Bułgarii, ale zarazem usankcjonowano istnienie Księstwa Bułgarii (do 1908 r. formalnie zależnego od Turcji) i autonomicznej, rządzonej przez Bułgarów tureckiej prowincji Rumelia Wschodnia (przyłączonej do Bułgarii w 1885 r.). W pierwszych latach funkcjonowania Księstwo Bułgarii było wręcz rosyjskim protektoratem – Rosjanie odgrywali kluczową rolę w organizacji lokalnej administracji, byli wyższymi oficerami sił zbrojnych tego państwa. Za sprawą wkładu w wyparcie Turków ważne miejsce w bułgarskiej pamięci narodowej zyskali car Aleksander II („Car Oswobodziciel”) czy generałowie Iosif Hurko, Michaił Skobielew i Nikołaj Stoletow.

Ujawniające się różnice interesów pomiędzy Sofią a Petersburgiem, jak np. w kwestii przyłączenia Rumelii Wschodniej do Księstwa Bułgarii, nie doprowadzały do trwałego zachwiania bułgarskiej sympatii do Rosji i Rosjan. W ich wyniku doszło jednak do podziału w polityce bułgarskiej na „rusofilów” i „rusofobów”, kryzysu politycznego i reżyserowanej przez Rosję izolacji Bułgarii w okresie rządów „rusofoba” premiera Stefana Stambołowa. Niemniej dobre relacje między oboma krajami zostały przywrócone już przez jego następcę².

Choć w obu wojnach światowych Bułgaria stanęła po stronie Niemiec, nie zmieniło to pozytywnego nastawienia do Rosji w społeczeństwie. W I wojnie światowej Bułgaria walczyła przeciwko Serbii, Rumunii

² D. Faszczka, *Wojna serbsko-bułgarska 1885 roku. Studium polityczno-wojskowe*, Oświęcim 2018, s. 42–45; R. Daskalov, *Debating the Past. Modern Bulgarian History. From Stambolov to Zhivkov*, Budapest and New York 2011, s. 8–10.

i Grecji, które w wyniku drugiej wojny bałkańskiej (1913) odebrały terytoria zdobyte przez Bułgarów na Turcji w pierwszej wojnie bałkańskiej (1912–1913), ale nie wystąpiła przeciw Rosji. Po przejściu władzy w Moskwie przez komunistów i w wyniku przegranej wojny domowej z lat 1917–1921 do Bułgarii wyemigrowało ok. 20 tys. Rosjan, w tym pokaźna grupa intelektualistów, a Sofia stała się jednym z ośrodków „białej” emigracji rosyjskiej³. Z kolei w czasie II wojny światowej Bułgarzy odmówili wypowiedzenia wojny ZSRR, mimo że naciskali na to Niemcy. W obliczu zbliżania się wojsk sowieckich do granic państwa Bułgaria zadeklarowała najpierw zaprzestanie działań wojennych, a następnie wypowiedziała wojnę Niemcom.

Prorosyjskie sympatie, stosunkowo duże poparcie dla Bułgarskiej Partii Komunistycznej (BPK) wśród społeczeństwa (w zdecydowanej większości chłopskiego) i konformizm elit przyczyniły się do sukcesu komunistycznego zamachu stanu z 9 września 1944 r. Został on w propagandzie uznany za „drugie wyzwolenie Bułgarii”, dokonane tym razem przez Armię Czerwoną. Pozytywnego stosunku do ZSRR i komunizmu nie zmieniły też represje przeciwko rzeczywistym i domniemanym wrogom nowego ustroju. Wymiana elit rządzących jedynie ugruntowała niesymetryczny sojusz między Rosją a Bułgarią, która stała się najściślej powiązanym z ZSRR krajem bloku wschodniego. Sympatie do Rosji były nadal na tyle żywe, że na początku rządów Todora Żiwkova BPK rozważała nawet możliwość przyłączenia Bułgarii do ZSRR⁴.

Nie mniej ważne dla przychylniej w stosunku do Rosji postawy społeczeństwa i elit były wyznawane w obu krajach prawosławie i wynikające z tego więzi kulturowe. Ich historia sięga jeszcze okresu średniowiecza,

³ П. Пејковска, Н. Киселкова, *Руската имиграција в Бугарија според пребројанија на населението през 1920 и 1926 г.*, „Стамбукска” 3–4/2013, s. 214.

⁴ R. Daskalov, *Debating the Past...*, s. 225–226, op. cit.; I. Baewa, *Modele kultury politycznej w powojennej Polsce i Bułgarii* [w:] W. Balcerak (red.), *Polska – Bułgaria w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej w wiekach XVIII–XX. Podobieństwa, różnice, uwarunkowania. Materiały sesji Polsko-Bułgarskiej i Bułgarsko-Polskiej Komisji Historycznych*, Warszawa–Łowicz 2003, s. 291–296.

gdy wraz z chrystianizacją Rusi na tereny współczesnej Rosji trafiła opracowana w Bułgarii na przełomie IX i X wieku cyrylica. W kolejnych wiekach zaś, głównie poprzez ziemie dzisiejszej Ukrainy, przenikało tam bułgarskie piśmiennictwo cerkiewne, a wraz z nim kultury bułgarskich świętych. Do pogłębienia związków kulturowych doszło szczególnie w XIV–XV wieku za sprawą pochodzących z Bułgarii metropolity moskiewskiego i całej Rusi Cypriana oraz metropolity kijowskiego Grzegorza Cambłaka. Pierwszy z nich dokonał m.in. reformy ortograficznej na ziemiach Rusi oraz doprowadził do sprowadzenia na ziemie rosyjskie literatury powstałej w Bułgarii. Drugi stał się m.in. reformatorem ksiąg liturgicznych i popularyzatorem bułgarskiego śpiewu cerkiewnego na ziemiach ruskich. Kolejne ożywienie kontaktów między elitami religijnymi obu społeczeństw nastąpiło w XVII wieku, ale tym razem nowe tendencje promieniowały z Rosji. Skutkiem odnowienia związków kulturowych był import rosyjskich ksiąg liturgicznych, a w okresie od XVII do XIX wieku także idee politycznych i społecznych stanowiących jeden z impulsów rozwojowych bułgarskiego odrodzenia narodowego⁵.

Po odzyskaniu podmiotowości przez Bułgarię otworzyła się ona szeroko na kulturę zachodnioeuropejską (głównie francuską). Rosyjskie wpływy wśród krajowych elit intelektualnych utrzymywały się jednak w dalszym ciągu, m.in. za sprawą kultury rosyjskiej, będącej nierzadko dla Bułgarów pośrednikiem w zapoznawaniu się z dorobkiem cywilizacji zachodniej. Podobne znaczenie miała wspomniana wcześniej rosyjska emigracja przebywająca w Bułgarii w okresie międzywojennym⁶.

⁵ P. Русев, *Русская эмиграция в Болгарии 1918–1944 (в контексте русско-болгарского культурного диалога, межславянского культурного общения и славянской идеи)* [w:] Г.Д. Гачев, Р. Дамянова (red.), *Болгария и Россия (XVIII–XX век). Взаимопознание*, Москва 2010, s. 133–135.

⁶ D. Faszczka, *Wojna serbsko-bułgarska 1885 roku...*, s. 19–25, 80–83, op. cit.

II. OKRES PRZEJŚCIOWY – LATA 1989–2004

Bułgarskie przemiany ustrojowe nie miały charakteru rewolucyjnego. Ich inicjatorami były reformatorskie kręgi BPK, które jesienią 1989 r., w obliczu słabnięcia ZSRR, zdecydowały się na odsunięcie od władzy wieloletniego lidera partii komunistycznej Todora Żiwkowa. Na początku 1990 r. BPK przekształciła się w Bułgarską Partię Socjalistyczną (BSP) i rozpoczęła negocjacje ze świeżo powołanym Związkiem Sił Demokratycznych (SDS, załążek bułgarskiej prawicy) zmierzające do zwołania tzw. wielkiego zgromadzenia narodowego i opracowania nowej konstytucji. BSP, pomimo porozumienia z przeciwnikami politycznymi, wykazywała ich słabość i utrzymała się przy władzy do jesieni 1991 r. Dopiero powołany wówczas mniejszościowy rząd SDS rozpoczął proces właściwych reform gospodarczych i uznał wejście do UE i NATO za najważniejsze cele polityki zagranicznej⁷. Ze względu na silne związki historyczno-kulturowe z Rosją w Bułgarii niemal nieobecny był podczas przemian ustrojowych resentyment antyrosyjski. Tamtejsi politycy uznali, że możliwe są zarówno integracja z zachodnimi strukturami politycznymi, gospodarczymi i wojskowymi, jak i utrzymanie kontaktów z Rosją. Mimo rozpadu ZSRR pamięć historyczna wciąż pozostawała elementem zbliżającym społeczeństwa i elity obu krajów. Lata bezkonfliktowej współpracy w okresie komunizmu sprawiły, że nawet prozachodnie partie bułgarskie stroniły od wypowiedzi lub działań o charakterze antyrosyjskim. Efektem upadku ZSRR, ale też przemian ustrojowych w Europie Środkowej i Wschodniej był poważny kryzys gospodarczy w Bułgarii. Większość jej eksportu skierowana była na rynki państw obozu komunistycznego (do 1990 r. zapewniały one 75% wymiany handlowej z zagranicą, z czego między 46 a 55% przypadało na ZSRR). Osłabienie więzi z tymi rynkami ograniczyło możliwości eksportu produktów bułgarskiego rolnictwa i przemysłu⁸. Zarazem przeobrażenia w handlu zagranicznym

⁷ F.M. Rossi, *The Elite Coup: the Transition to Democracy in Bulgaria*, „Cosmos Working Paper” 2012/10, s. 6–16, cosmos.sns.it.

⁸ Е. Маринов, *Етапи на развитие и договорноправна рамкана икономическите отношения между България и Русия* [w:] *Economic Relations between Bulgaria and*

nie objęły importu surowców strategicznych, dzięki czemu Rosja pozostała ważnym partnerem gospodarczym kraju. Moskwa zachowała pozycję dominującego dostawcy ropy i gazu. Podobnie w obszarze energetyki jądrowej – spółka córka koncernu Rosatom dostarczała paliwo do reaktora elektrowni jądrowej w Kozłoduju. Rosjanie włączyli się także w proces prywatyzacji bułgarskich przedsiębiorstw państwowych. W 1999 r. koncern Łukoil zakupił największe z nich – rafinerię ropy naftowej Neftochim Burgas, co dodatkowo wzmocniło pozycję Rosji w sektorze energetycznym.

Zachowanie przez Kreml poważnych wpływów w gospodarce Bułgarii było możliwe głównie dzięki utrzymaniu po 1989 r. ścisłych powiązań z tamtejszymi politykami i oligarchami. Za sprawą konsensusu odnośnie do konieczności utrzymania współpracy z Rosją mogła ona liczyć na przychyłność wielu bułgarskich środowisk politycznych. Strategię balansowania pomiędzy Moskwą a Zachodem konsekwentnie prezentowali zarówno postkomuniści z BSP, jak i prawica. Przykładowo prywatyzacja rafinerii w Burgas nastąpiła w okresie rządów Iwana Kostowa z SDS, który na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku – jako minister finansów – firmował przejście od gospodarki planowanej do wolnorynkowej. Z kolei politykom z BSP utrzymanie ścisłych związków z Moskwą ułatwiła komunistyczna przeszłość większości partyjnych działaczy. W niektórych przypadkach niepoślednią rolę odgrywały wątki biograficzne. Emblematyczny jest tu przykład premiera Sergeja Staniszeva, urodzonego, wychowanego i wykształconego w ZSRR, który dopiero w 1996 r. uzyskał obywatelstwo Bułgarii. BSP do 1999 r. była otwarcie sceptyczna wobec integracji z NATO, a pojedynczy politycy, jak np. prezydent Georgi Pırwanow, także w późniejszych latach uważali, że przy podejmowaniu decyzji o przystąpieniu do Sojuszu należy brać pod uwagę zdanie Rosji.

Russia, Faber PH, Sofia, s. 11; П. Ангелова, Л. Иванов, П. Пемков, К. Славева, Външната търговия на България в контекста на европейската икономическа интеграция, „Електронно списание Диалог”, Извънреден тематичен, ра̀дзиерик 2011, s. 59, 60–62.

Drugą ważną część elit bułgarskich ukształtowaną w okresie przemian ustrojowych i budującą swoją pozycję na współpracy z Rosją stanowi oligarchia. W tamtejszym systemie polityczno-gospodarczym grupa ta ukształtowała się w sposób najbliższy wzorcom ukraińskim czy rosyjskim i funkcjonuje przede wszystkim w oparciu o bliskie relacje z głównymi partiami politycznymi⁹. Z BSP powiązany jest np. Krasimir Georgiew, który swój majątek zawdzięcza zamówieniom publicznym związanym z energetyką jądrową czy budową infrastruktury energetycznej. Z kolei z bułgarską prawicą SDS i będącym u władzy w latach 2001–2005 Ruchem Narodowym Symeona II (NDSW) powiązani są Bogomir Manczew i Walentin Złatew. Pierwszy z nich, korzystając z przychylności rządu NDSW, działał w sektorze energetyki jądrowej¹⁰, drugi zaś był wieloletnim dyrektorem (1999–2019) kupionej przez Łukoil rafinerii w Burgas.

Niektórzy oligarchowie tworzą też ugrupowania, które de facto stanowią narzędzia realizacji ich interesów biznesowych. Wśród nich najważniejsze postaci sprzyjające interesom rosyjskim w Bułgarii związane są z Ruchem na rzecz Praw i Wolności (DPS). Partia ta powstała na początku 1990 r. jako odpowiedź na prowadzoną w latach osiemdziesiątych akcją bułgaryzacji mniejszości tureckiej, obecnie stanowiącej ok. 9% obywateli. Pomimo formalnego programu obrony interesów zamieszkujących kraj Turków aktywność DPS jest przede wszystkim związana z czerpaniem partykularnych korzyści przez jej liderów, częstokroć wprzęgniętych w rosyjskie projekty w Bułgarii. Założyciel i obecnie honorowy przewodniczący DPS Ahmed Dogan to były tajny współpracownik Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego – policji politycznej komunistycznej Bułgarii, blisko współpracującej z sowiecką KGB. Od 1990 do 2013 r. był on przewodniczącym DPS, ale pomimo rezygnacji ze stanowiska zachował wpływy w partii. Dogan jest zarazem biznesmenem,

⁹ Interesy bułgarskiej oligarchii obejmują nie tylko sektor energetyki, lecz także np. handel detaliczny, hotelarstwo, przemysł budowlany i zbrojeniowy.

¹⁰ E. Сузареџ, *Енергийните олигарси на българския преход*, corruptionbg.com.

działającym głównie w sektorze energetycznym (m.in. jest właścicielem elektrociepłowni w Warnie) i hotelarstwie. DPS przez lata był stałym elementem bułgarskiego obozu władzy – wspierał rządy (jak w 1991 r.) lub wchodził do koalicji rządzącej, a jego politycy zajmowali stanowiska ministerialne (np. w 2005 r.).

III. ILUZJA RÓWNOWAGI – WSPÓŁPRACA Z ZACHODEM I ROSJĄ W LATACH 2004–2014

Mimo przystąpienia Bułgarii do NATO (2004) i UE (2007)¹¹ w latach 2004–2014 nic nie zwiastowało końca okresu dobrych interesów realizowanych we współpracy z Rosją. Moskwa polegała na rozbudowanych, znaczących grupach wsparcia w polityce, biznesie i kluczowych sektorach, a pomimo okresowych napięć jej wpływy wydawały się niezagrażone. Co najmniej do 2014 r. wydawało się, że wejście Bułgarii do UE i NATO nie wpłynęło negatywnie na jej postrzeganie Rosji. Tamtejsze elity polityczne i gospodarcze nadal czerpały wymierne korzyści z prowadzenia interesów z rosyjskimi spółkami i nie widziały zagrożenia dla trwania tego modelu współpracy w wyniku integracji z Zachodem. Rosja wciąż pozostawała też ważnym partnerem handlowym dla Bułgarii jako kluczowy dostawca surowców energetycznych. W obu krajach deklarowano ponadto wolę dalszego pogłębiania współpracy. Sprzyjała temu również postawa czołowych państw UE, które same intensywnie rozwijały kooperację gospodarczą z Rosją.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku i w pierwszej dekadzie XXI wieku Moskwa zaoferowała Sofii współpracę przy trzech dużych projektach infrastrukturalnych, które miały szansę uczynić z Bułgarii istotny przyczółek do ekspansji energetycznej Kremla w UE. Była to budowa rurociągu Burgas–Aleksandropolis, nowej elektrowni jądrowej w Belene (w oparciu o rosyjską technologię) i gazociągu South Stream. Widoczny był również renesans rosyjskich inwestycji bezpośrednich, np. w 2008 r. stanowiły one 5% zagranicznych inwestycji w Bułgarii,

¹¹ Integracja z Sojuszem Północnoatlantyckim nastąpiła w okresie rządów centroprawicy z NDSW, a wejście do UE miało miejsce za rządów tzw. trójpartyjnej koalicji, w której główną rolę odgrywała BSP Sergeja Staniszeva. W 2006 r. stały przedstawiciel Rosji przy UE Władimir Czyżow określił w wywiadzie rolę Bułgarii z perspektywy Rosji jako „coś na kształt konia trojańskiego w UE”, zob. A. Grashkin, *Russia's Political Influence in Bulgaria*, Foreign Policy Research Institute, 31.01.2020, fpri.org.

a w 2012 r. – niemal 12%¹². Rosjanie wciąż mieli też otwartą drogę do udziału w procesie prywatyzacji – w 2011 r. 80% akcji koncernu tytoniowego Bułgartabak zakupił (za 100 mln euro) rosyjski państwowy Wniesztorgbank. Ten sam podmiot w 2012 r. nabył 70% akcji spółki telekomunikacyjnej BTK, właściciela sieci telefonii komórkowej Vivacom¹³. Największa część rosyjskich inwestycji wiązała się jednak z kupowaniem nieruchomości, głównie na bułgarskim wybrzeżu Morza Czarnego. Według niektórych szacunków w 2013 r. właścicielami nieruchomości w Bułgarii mogło być nawet 320 tys. Rosjan, a wśród nich wielu przedstawicieli elit¹⁴. Ekspansja rosyjskiego kapitału w sektorze nieruchomości nakręcała także zyski bułgarskiego sektora turystycznego, dla którego Rosjanie stanowili istotną grupę odwiedzających (w 2013 r. przyjechali ich niemal 700 tys., co stanowiło ok. 8% wszystkich turystów).

W tym okresie doszło też do pierwszych poważnych napięć w relacjach z Moskwą. Wiązały się one z kryzysem gazowym ze stycznia 2009 r. – Bułgaria przez kilka dni nie otrzymywała dostaw rosyjskiego gazu ziemnego, stanowiącego ponad 90% zużywanego wówczas surowca. Konsekwencją tych wydarzeń było zainicjowanie przez Bułgarię działań na rzecz dywersyfikacji źródeł dostaw błękitnego paliwa (np. budowy nowego interkonektora z Grecją – IGB – czy poszukiwania gazu łupkowego). Ani doświadczenia problemów z dostawami gazu, ani też agresja na Ukrainę w 2014 r. zasadniczo nie zmieniły jednak pozytywnego stosunku bułgarskiego społeczeństwa do Rosji. Według badania Gallupa

¹² *Balance of payments of Bulgaria (January–December 2008)*, Bulgarian National Bank, s. 7; *Direct investment (January–December 2012)*, Bulgarian National Bank, s. 2.

¹³ W 2019 r. Wniesztorgbank sprzedał za ok. 1,2 mld euro udziały w Vivacom spółce United Group kontrolowanej m.in. przez brytyjski fundusz inwestycyjny BC Partners, zob. *Bulgarian Telco Officially with New Owners*, Novinite, 12.11.2012, novinite.com; *Как руските корпорации контролират власт и медиуми в България*, Бувола, 31.05.2020, bivol.bg; M.A. Gubagaras, *VTB Capital selling Vivacom stake to BC Partners-owned United Group*, S&P Global Market Intelligence, 12.11.2019, spglobal.com.

¹⁴ *Руски депутати имат най-много недвижими имоти в България, Украйна и Испания*, HOMEKEY, 5.07.2013, homekey.bg; *Руснаци купили 320 000 недвижими имоти край морето*, HOMEKEY, 8.07.2013, homekey.bg.

z 2019 r. dla 54% Bułgarów polityka Moskwy jest czynnikiem stabilizującym sytuację na świecie, a 59% ankietowanych pozytywnie odbiera prezydenta FR¹⁵.

Czynnikiem silnie sprzyjającym rosyjskim interesom w Bułgarii było przyjazne nastawienie tamtejszych elit do Kremla. Zarówno prawica, jak i lewica nadal postrzegały Moskwę jako źródło korzystnych dla nich i ich otoczenia interesów. Promotorami wspólnych projektów energetycznych byli działacze lewicowej BSP – najpierw członkowie gabinetu Sergeja Staniszewa (2005–2009), a następnie Płamena Oreszarskiego (2013–2014). Politycy BSP odgrywali też ważną rolę w protestach, które doprowadziły do zakazu poszukiwania gazu łupkowego w 2012 r., co sprzyjało interesom Gazpromu i Moskwy¹⁶. Również bułgarska prawica, choć demonstrowała prozachodnią orientację, nie zrezygnowała ze współpracy z Rosjanami. Taką postawę prezentuje partia Obywateli na rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii (GERB) premiera Bojka Borisowa, która od 2009 r. zdominowała prawą stronę sceny politycznej. Borisow, trzykrotny szef rządu, w młodości funkcjonariusz komunistycznego MSW, a potem ochroniarz m.in. byłego sekretarza BPK Todora Żiwkova, podejmował decyzje prowadzące do rezygnacji z projektów budowy rurociągu Burgas–Aleksandropolis i EJ Belene. Zarazem jednak jego partia GERB stała za ustępstwami wobec Rosjan w sferze energetycznej oraz tolerowała nieprzejrzyste biznesy obywateli FR na terenie Bułgarii.

Poza głównymi ugrupowaniami, które oficjalnie przyjęły strategię balansowania pomiędzy Zachodem a Rosją, po 2004 r. pewną rolę w bułgarskiej polityce zaczęły odgrywać stronnictwa otwarcie prorosyjskie. Najgłośniejszym z nich jest powstała w 2005 r. partia Ataka Wolena Sidorowa, która regularnie zasiadała w parlamencie (w wyborach uzyskiwała

¹⁵ *Според международното изследване „В края на годината“ на световната асоциация „Галъп интернешънъл“: По целия свят хората споделят обща надежда за по-активен Европейски съюз*, Gallup International, 12.02.2020, gallup-international.bg.

¹⁶ T. Dąbrowski, *Bułgaria odwraca się od gazu łupkowego*, OSW, 25.01.2012, osw.waw.pl.

od 4 do 9% poparcia), a od 2017 do 2019 r. współrządziła Bułgarią jako część nacjonalistycznej koalicji Zjednoczeni Patrioci (OP), utworzonej z Wewnętrzną Macedońską Organizacją Rewolucyjną – Bułgarskim Ruchem Narodowym (WMRO-BND) oraz Narodowym Frontem Ocalenia Bułgarii (NFSB). Konflikty Siderowa z Borisowem i pozostałymi liderami OP doprowadziły jednak do wykluczenia Ataki z koalicji¹⁷. Z kolei ugrupowania pozaparlamentarne oraz parapartyjne organizacje prorosyjskie najczęściej przyjmują postawę klientelizmu, orbitując wokół głównych partii politycznych oraz ich zaplecza.

Prowadząca bardziej zbilansowaną politykę (niekwestionującą przynależności do UE i NATO) WMRO-BND też nie unikała prorosyjskich gestów. Jej lider, wicepremier i minister obrony Krasimir Karakaczanow, opowiadał się m.in. za utrzymaniem w służbie poradzieckich samolotów myśliwskich MiG-29, co oznaczało konieczność dalszego opłacania ich remontów (za prace nad silnikami Bułgaria zapłaciła Rosjanom 48 mln dolarów). Jego inicjatywą było też pozostawienie w użyciu samolotów szturmowych Su-25, które wyremontowano za cenę 85,5 mln dolarów w białoruskich zakładach w Baranowiczach¹⁸.

Integracja ze strukturami zachodnimi nie miała znaczącego wpływu na współpracę bułgarskich oligarchów z firmami z Rosji. W okresie rządów NDSW i BSP starzy oligarchowie, tacy jak Dogan, Manczew czy Georgiew, byli zaangażowani wraz z Rosjanami przy projektach EJ Belene, rurociągu Burgas–Aleksandropolis, a w końcu gazociągu South Stream¹⁹. Interesom Dogana sprzyjała ponadto obecność polityków jego partii w rządach Symeona Sakskoburggotskiego (Symeona II), Staniszewa i Oreszarskiego. Zajmowali oni m.in. stanowiska ministrów środowiska i wydawali wówczas decyzje korzystne dla rosyjskich inwestycji

¹⁷ Н. Василева, *Изключиха „Атака“ от коалиция „Обединени патриоти“*, БНТ 1, 25.07.2019, bntnews.bg.

¹⁸ *България трябва от России выплатить неустойку за истребители МиГ-29*, Piter.TV, 26.09.2020, piter.tv; *First four upgraded Bulgarian Su-25s re-delivered*, Pan.bg, 28.10.2020, pan.bg.

¹⁹ Е. Сугарев, *Енергийните олигарси...*, *op. cit.*

w sektorze energetycznym. W 2014 r. bułgarska filia Łukoilu sprzedała część będących jej własnością terenów przy terminalu naftowym Rozenec firmie powiązanej z Doganem, dzięki czemu były lider DPS wybudował rozległą willę wypoczynkową. Z kolei w 2016 r. Rosjanie przyznali mu nagrodę za „duchowe zbliżanie dwóch narodów”²⁰.

Kontakty z Rosjanami rozwijali nie tylko oligarchowie starszego pokolenia, ukształtowanego w okresie komunizmu, lecz także przedstawiciele elit młodszej generacji. Jednym z nich jest Delian Peewski, deputowany DPS, szef kontrwywiadu w 2013 r. i szara eminencja ugrupowania Dogana. Peewski jest znany przede wszystkim jako magnat medialny (choć z ambicjami również w sektorze przemysłu obronnego), do 2020 r. zarządzający kilkoma ważnymi w skali kraju podmiotami z tej branży. Jego własnością, poprzez sieć spółek zarejestrowanych w rajach podatkowych, jest też koncern tytoniowy Bułgartabak, którego akcje nabył w 2014 r. od Rosjan. Firmy Peewskiego były także zaangażowane w plany budowy gazociągu South Stream (m.in. konsorcjum Gazprojekt Jug, w którego skład wchodziły podmioty należące do deputowanego DPS)²¹.

Również kolejne rządy Borisowa (2009–2013, 2014–2017, 2017–2021) współpracowały z oligarchami powiązаными z Rosjanami. W gronie tych biznesmenów wyróżniają się wspominany wcześniej długoletni szef Łukoilu w Bułgarii Walentin Złatew oraz Georgi Wasilew. Według ustaleń części mediów Złatew i Borisow utrzymują kontakty od ponad 20 lat. Z kolei Wasilew jest właścicielem GP Group – największej bułgarskiej firmy z branży budowlanej, realizującej m.in. zamówienia Łukoilu.

Na kontaktach z Rosjanami swój majątek zbudowali też Cwetan Wasilew i Saszo Donczew. Pierwszy z nich był właścicielem Korporacyjnego

²⁰ *Догансарай или оста Борисов – Пеевски – Доган*, Биволъ, 14.04.2016, bivol.bg; В. Йорданова, *Широката руска душа на Доган: Русия винаги е била в друго измерение!*, Dnes.bg, 8.12.2016, dnes.bg.

²¹ И. Станев, *Компании със силни политически връзки ще строят „Южен поток“ в България*, Kapital.bg, 27.05.2014, capital.bg.

Banku Komercyjnego, czwartego pod względem wielkości w Bułgarii, który upadł w 2014 r. w wyniku konfliktu Wasilewa z Peewskim. W swojej działalności gospodarczej i politycznej Wasilew współpracował ze środowiskiem rosyjskiego oligarchy Konstantina Małofiejewa (np. przy próbie nabycia akcji operatora sieci komórkowej Vivacom). Ambicje polityczne i walka z Peewskim o wpływy kosztowały go jednak utratę dużej części majątku i skutkowały ucieczką do Austrii, a potem Serbii²². Z kolei Donczew, właściciel dziennika „Sega” i współwłaściciel dystrybutora gazu ziemnego Overgas (połowę udziałów w spółce miał Gazprom), do 2016 r. blisko współpracował z Gazpromem. Gdy Rosjanie zdecydowali, że głównym dystrybutorem ich surowca będzie państwowy Bulgargaz, doszło do konfliktu biznesmena z koncernem i rządem Bojka Borisowa. W konsekwencji Donczew przez kilka lat walczył z Gazpromem przed sądem arbitrażowym w Zurychu²³.

²² Wasilew wspierał m.in. eurosceptyczną i nacjonalistyczną koalicję „Bułgaria bez Cenzury”, która w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r. zdobyła dwa miejsca. Zob. Т. Баксберг, *Бареков и милионите: пет важни въпроса*, Deutsche Welle, 25.07.2017, dw.com/bg.

²³ Ostatecznie po około czterech latach sporów sądowych w 2020 r. Gazprom podjął decyzję o sprzedaży Donczewowi swoich udziałów w spółce. W lipcu 2021 r. nowym współwłaścicielem firmy został amerykański koncern Linden Energy. В. Пеева, *Иск на „Овергаз“ срещу „Газпром“ е отхвърлен от съд в Цюрих*, Mediapool.bg, 14.02.2019, mediapool.bg.; *Gazprom pulls out of Bulgarian JV Overgas Inc*, Interfax, 29.01.2021, interfax.com; В. Пеева, *С американски съакционер „Овергаз“ се прицели в съседните газови пазари*, Mediapool.bg, 8.07.2021, mediapool.bg.

IV. KURS NA ZACHÓD – SYMPTOMY EROZJI WPŁYWÓW ROSYJSKICH

Pomimo dobrych relacji między elitami rosyjskimi i bułgarskimi, wraz z zacieśnianiem więzi gospodarczych Bułgarii z Zachodem zaczęły się kruszyć ekonomiczne fundamenty jej współpracy z Rosją. Już w pierwszych latach członkostwa w UE (2008) 60% krajowego eksportu trafiało na rynki państw unijnych, a w 2019 r. było to ponad 66%. W rankingu głównych partnerów handlowych Bułgarii dominują kraje UE, takie jak Niemcy, Włochy, Grecja i Austria. Również najwięcej inwestycji zagranicznych trafia do niej z państw unijnych. W 2008 r. największymi inwestorami były Austria (17%), Holandia (16%) i Niemcy (11%), a w 2012 r. Holandia (34%) i Luksemburg (28%)²⁴. Na pierwszych trzech miejscach w latach 2014–2019 znalazły się Holandia (ponad 8,6 mld euro), Austria (4,2 mld euro) i Niemcy (3,1 mld euro), podczas gdy Rosja zainwestowała w tym okresie ok. 2,3 mld euro²⁵. Kolejne rządy w Sofii deklarowały chęć dalszego pogłębiania integracji europejskiej (wejście do strefy euro i Schengen). Zwiększenie zakresu współpracy z Zachodem obejmowało też sferę bezpieczeństwa. W 2006 r. władze w Sofii podpisały z USA umowę umożliwiającą okresowe stacjonowanie wojsk amerykańskich w Bułgarii i wykorzystywanie przez nie tamtejszej infrastruktury militarnej²⁶.

Kooperacja z Zachodem wiązała się z erozją więzi gospodarczych (w tym energetycznych) z Rosją i osłabieniem kontaktów politycznych z Moskwą, co wywołało także jej reakcję. Jeszcze przed konfliktem na Ukrainie Rosjanie próbowali przeciwdziałać niekorzystnym dla nich tendencjom w polityce bułgarskiej. Temu służyły próby szantażowania

²⁴ *Balance of payments of Bulgaria (January–December 2008)*, s. 7, op. cit.; *Direct investment (January–December 2012)*, s. 2, op. cit.

²⁵ Dane statystyczne ze strony Bułgarskiego Banku Narodowego, bnb.bg.

²⁶ *Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Bulgaria on Defense Cooperation*, U.S. Department of State, 28.04.2006, state.gov.

Sofii zmianą trasy gazociągu South Stream czy wygrany przez rosyjską spółkę Atomstrojeksport arbitraż w sprawie niezapłaconia za prace przy elektrowni Belene (Bułgaria musiała uiścić 620 mln euro kary)²⁷. Do działań o takim charakterze można też zaliczyć mobilizację prorosyjskich środowisk w walce o zakaz poszukiwań gazu łupkowego. Rosjanie usiłowali również, bez powodzenia, stworzyć w Bułgarii przyczółki medialne, np. w oparciu o przejęcie stacji TV7 należącej do Cwetana Wasilewa²⁸.

1. Bułgarsko-rosyjskie spory historyczne

Zmiany postrzegania Rosji przyczyniły się w końcu do wybuchu sporów na tle historycznym. W nastawieniu bułgarskich elit zaczęły się pojawiać oznaki słabnięcia konsensusu co do potrzeby zachowania przyjaznych z nią relacji. Widać to było w sporach Sofii z Moskwą o kwestie tożsamościowe, które do tej pory wydawały się najsilniejszym fundamentem wzajemnych stosunków.

Katalizatorem dla pojawienia się bułgarsko-rosyjskich sporów historycznych były związane z członkostwem Bułgarii w strukturach euroatlantyckich przemiany społeczne. Mieszkańcy kraju stopniowo stają się bardziej asertywni wobec rządzących, czego dowodzą masowe protesty antyrządowe i antyoligarchiczne mające miejsce w ostatniej dekadzie. Były one skierowane przeciwko rządowi partii głównego nurtu zarówno prawicy (2012, 2020), jak i lewicy (2013–2014) oraz nieprzejrzystym powiązaniom między polityką a biznesem, w których interesy z Rosją zajmowały istotne miejsce. Protesty przeciw korupcji i za jawnością życia publicznego zaczęły być tym samym wymierzone także w rosyjskie przedsięwzięcia.

²⁷ T. Dąborowski, *Bułgaria: powrót projektu elektrowni jądrowej Belene*, OSW, 13.06.2018, osw.waw.pl.

²⁸ Ostatecznie stacja nie znalazła nowego właściciela i w 2016 r. zaprzestała nadawania. В. Антонова, *Какво се случва с новия собственик на TV7*, Канумал, 22.05.2015, capital.bg; D. Bechev, *Russia's Influence in Bulgaria. Defence, Foreign Policy and Security*, New Direction. The Foundation for European Reform, s. 23, newdirection.org.

Pod naciskiem protestujących doszło do dymisji dwóch rządów – pierwszego gabinetu Bojka Borisowa (2012) i rządu Płamena Oreszarskiego z BSP (2013). Falę społecznego niezadowolenia początkowo zdyskontowały partie nacjonalistyczne i populistyczne, takie jak WMRO-BND i Wola, stroniące od krytyki Rosji. Bunt młodego pokolenia wobec elit politycznych i gospodarczych skierował się jednak także przeciwko prorosyjskim tradycjom, czego przejawem było np. przemalowywanie obiektów upamiętniających wejście wojsk ZSRR do Bułgarii. Najgłośniejsze przypadki miały miejsce w 2011, 2013 i 2014 r. i dotyczyły pomnika Armii Czerwonej w Sofii. Za każdym razem miało to związek z niepokojami społecznymi, a w 2013 i 2014 r. przybrało wyraźny wydźwięk antyrosyjski. Pomnik upamiętniający „wyzwolenie Bułgarii” i będący symbolem sojuszu z ZSRR stał się w oczach młodego pokolenia symbolem zniewolenia i agresji na inne państwa. W 2013 r. pomalowano go w rocznicę interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r., a w 2014 r. była to odpowiedź na wojnę na Ukrainie, co zresztą spotkało się z reakcją rosyjskiego MSZ²⁹. Zainicjowane w lipcu 2020 r. protesty ponownie skierowane były przeciwko rządowi Borisowa i m.in. oligarchom z DPS. Głównymi beneficjentami tych wystąpień stali się już nie nacjonaści współrządzający krajem z partią Borisowa, ale ugrupowania akcentujące walkę z korupcją i oligarchami. Najlepiej świadczą o tym wyniki wyborów parlamentarnych z 4 kwietnia 2021 r., w których drugie miejsce zajęła partia piosenkarza i celebryty Sławiego Trifonowa Jest Taki Naród, a współpracująca z Borisowem WMRO-BND nie weszła do parlamentu. Dostały się do niego natomiast proeuropejska i proatlantycka Demokratyczna Bułgaria (DB) oraz koalicja Wstań! Bandyci Precz!. Zwłaszcza politycy i działacze tych dwóch obozów, atakując rząd Borisowa i układy oligarchiczne, często akcentują nieprzejrzyste powiązania elit bułgarskich z Rosjanami³⁰. Przebudowa sceny politycznej była tak poważna, że żadne z ugrupowań nie zdołało bądź nie chciało

²⁹ *Russian FM condemns desecration of monument to Soviet soldiers in Bulgaria*, TASS, 20.08.2014, tass.com.

³⁰ M. Seroka, *Wybory parlamentarne w Bułgarii – zachwiana pozycja premiera Borisowa*, OSW, 6.04.2021, osw.waw.pl.

utworzyć nowego rządu, doszło więc do przedterminowych wyborów parlamentarnych³¹.

Różnice w podejściu bułgarskich elit do Rosji ujawniły się ze szczególną siłą w 2019 r. w reakcji na forsowanie przez Moskwę postsowieckiej wizji historii, co zostało potraktowane jako próba ingerowania w politykę wewnętrzną. W 2019 r. oba kraje poróżniła interpretacja wydarzeń z września 1944 r., kiedy to bułgarscy komuniści, w wyniku wspieranego przez Moskwę zamachu stanu, przejęli władzę w państwie. Na zorganizowanej przez Rosyjskie Centrum Kulturalno-Informacyjne w Sofii wystawie z okazji 65-lecia sowieckich zwycięstw na obszarach Europy Środkowej i Wschodniej wejście wojsk sowieckich do Bułgarii i towarzyszący im zamach stanu zinterpretowano jako wyzwolenie kraju. Sprowokowało to bułgarski MSZ do wydania oświadczenia – podkreślono w nim, że w wyniku zamachu stanu w 1944 r. obalony został legalny rząd, który już wówczas przestał być sojusznikiem państw Osi. W przedstawionym stanowisku oskarżono ponadto Rosję o narzucenie Bułgarii i innym państwom regionu totalitarnego ustroju, który powszechnie stosował terror polityczny i doprowadził do ruiny gospodarki krajów bloku wschodniego. Bułgarzy zarzucili też Moskwie, że – forsując taką interpretację wydarzeń z 1944 r. – faworyzują BSP, spadkobierczynię tradycji partii komunistycznej³².

W maju 2020 r. Rosjanie kolejny raz doprowadzili do spięcia na tle historycznym, w którym główną rolę ponownie odegrało Rosyjskie Centrum Kulturalno-Informacyjne w Sofii. Tym razem oburzenie wywołała wystawa poświęcona świętym Cyrylowi i Metodemu – zostali oni przedstawieni jako „rosyjscy nauczyciele”. Bułgarskie kręgi polityczne i intelektualne (ponownie zareagowały MSZ oraz m.in. Bułgarska Akademia

³¹ Румен Радев: Очертава се изборите да са на 11 юли, Deutsche Welle, 5.05.2021, dw.com/bg.

³² Съобщение на МВнР относно събитие, организирано от Посолството на Руската федерация, Министерството на външните работи на Република България, 3.09.2019, mfa.bg.

Nauk) i prozachodnie media uznały ekspozycję za przykład zawłaszczania przez Rosjan tradycji narodowej Bułgarów³³. W ich kraju święci Cyryl i Metody zajmują bowiem przez nikogo niekwestionowane miejsce narodowych bohaterów jako twórcy nie tylko piśmiennictwa, lecz także pierwszych placówek oświatowych kształcących lokalne elity słowiańskie. Bułgarzy podkreślają też, że to w ich państwie uczniowie apostołów Słowian opracowali używany również przez Rosjan alfabet cyrylicy.

2. Rosnące koszty polityczne współpracy energetycznej Bułgarii z Rosją

Po rosyjskiej agresji na Ukrainę bułgarscy politycy początkowo nie docenili skali zmiany stosunków między Moskwą a Zachodem. Wydawało im się, że jako wyraz lojalności wobec Zachodu wystarczy dołączenie Sofii w 2014 r. do sankcji UE wymierzonych w Rosję. Choć w kolejnych latach premier i prezydent wielokrotnie kwestionowali ich celowość, to Bułgaria ani razu nie zablokowała przedłużenia restrykcji. Wkrótce okazało się, że po 2014 r. realizacja lukratywnych przedsięwzięć we współpracy z Rosją w tradycyjnej formule pociąga za sobą coraz wyższe koszty polityczne. Przykładem tego była budowa gazociągu TurkStream będącego faktyczną reaktywacją wcześniejszego rosyjskiego projektu South Stream³⁴. Powrót do inwestycji, z której Rosjanie wycofali się w 2014 r., nastąpił pod nową nazwą w okresie trzeciego rządu Borisowa w atmosferze politycznego konsensusu (w lobbing na rzecz przedsięwzięcia włączył się też popierany przez BSP prezydent Rumen Radew). W marcu 2018 r. Sofia zdecydowała się nawet na wyraźny polityczny ukłon w stronę Moskwy, jakim było nieprzyłączenie się do akcji wydalenia rosyjskich dyplomatów w geście solidarności z Wielką Brytanią, po otruciu na jej terytorium byłego funkcjonariusza rosyjskich służb specjalnych Siergieja Skripała i jego córki. Bułgaria pozyskała inwestycję TurkStream,

³³ *И Външно се възмути от руската изложба*, Mediapool.bg, 27.05.2020, mediapool.bg.

³⁴ Bułgaria przystąpiła do projektu gazociągu South Stream w 2008 r., w okresie rządów BSP.

ale za cenę znacznych koncesji ekonomicznych na rzecz FR i rozpoczęcia pod presją USA działań uniezależniających ją od dostaw energii z Rosji. Sofia zgodziła się np. na sfinansowanie ponad połowy kosztów budowy, wykorzystanie rosyjskich materiałów i udział firm z Rosji w samej budowie. Kolejnym ustępstwem wobec Moskwy było odmrożenie projektu budowy elektrowni jądrowej w Belene, w którym faworytem do objęcia pozycji inwestora strategicznego był koncern Rosatom. Mimo dużych nadziei wiązanych z TurkStreamem jego powstanie nie wzmocniło jednak Bułgarii na polu tranzytu rosyjskiego gazu.

Ku zaskoczeniu Sofii tym razem kolejne inicjatywy na rzecz zacieśnienia współpracy bułgarsko-rosyjskiej wzbudziły nieufność UE i USA³⁵. Wprawdzie Zachód nie zdołał doprowadzić do fiaska TurkStreamu, jednak dyplomacja Stanów Zjednoczonych wymogła na władzach Bułgarii rozpoczęcie rzeczywistej dywersyfikacji źródeł dostaw gazu. Dyplomaci USA promowali np. doraźne zakupy m.in. amerykańskiego LNG dostarczanego do greckiego terminalu Revithoussa i dalej do Bułgarii poprzez już istniejącą infrastrukturę. Wymierną konsekwencją decyzji Sofii o dywersyfikacji źródeł dostaw gazu stało się zmniejszenie poziomu uzależnienia od surowca pozyskiwanego z Rosji. W efekcie gaz z tego kraju w 2020 r. stanowił 76% konsumowanego surowca, podczas gdy dwa lata wcześniej było to 100%³⁶. Z kolei w 2021 r. rozpoczęły się pierwsze dostawy zakontraktowanego jeszcze w 2013 r. azerskiego gazu³⁷. Amerykańskie starania na rzecz wyparcia Rosji ze sfery energetyki objęły też kwestie energii atomowej. W październiku 2020 r., po kilku miesiącach zabiegów, władze Bułgarii podpisały z rządem USA memorandum

³⁵ Świadczy o tym np. zainicjowany przez USA w styczniu 2020 r. tzw. dialog strategiczny z Sofią, w którym najważniejszymi tematami są energetyka i współpraca w zakresie obronności. *U.S. Delegation at High-Level U.S.-Bulgaria Strategic Dialogue in Sofia*, U.S. Embassy in Bulgaria, 8.01.2020, bg.usembassy.gov.

³⁶ *Десятгодишен план за развитие на мрежите на „Булгартрансгаз“ ЕАД за периода 2021-2030 г.*, Булгартрансгаз, marzec 2021, s. 12, bulgartransgaz.bg.

³⁷ Szerzej na ten temat por. A. Łoskot-Strachota, M. Seroka, M. Szpala, *TurkStream na dywersyfikującym się rynku Europy Południowo-Wschodniej*, „Komentarze OSW”, nr 388, 8.04.2021, s. 1-9, osw.waw.pl.

o współpracy w zakresie energii jądrowej, którego najważniejszym punktem jest współpraca przy dostarczaniu paliwa do reaktorów elektrycznych w Kozłoduju. Stany Zjednoczone zaproponowały też pomoc w budowie nowego bloku tej siłowni, co w przypadku pozytywnej decyzji Sofii oznaczałoby ostateczne pogrzebanie projektu elektryczni w Belene. O powodzeniu tej części planu decydować będzie jednak certyfikacja w UE zaoferowanej przez Amerykanów technologii małych reaktorów modułowych³⁸.

3. Sfera bezpieczeństwa – od współpracy do skandali szpiegowskich

Pomimo wejścia do NATO Bułgaria nie uznawała Rosji za zagrożenie i utrzymywała z nią współpracę wojskowo-techniczną, np. w zakresie serwisowania uzbrojenia lotnictwa wojskowego. Jeszcze w 2015 r. władze zrezygnowały z kontraktu na remont silników do myśliwców MiG-29 podpisanego z polskimi zakładami WZL 2 i zawarły umowę z rosyjskim RSK MiG³⁹. Konsekwencjami przedłużających się napraw w tych zakładach były jednak utrata zdolności do patrolowania własnej przestrzeni powietrznej oraz konieczność skorzystania z natowskiego programu Air Policing (w latach 2016 i 2017 działania w tym zakresie wykonywały samoloty sił powietrznych Włoch).

Nie tylko w sferze energetyki, ale też bezpieczeństwa Waszyngton nie zamierzał tolerować bagatelizowania przez bułgarskie elity zagrożenia ze strony Rosji i utrzymywania z nią współpracy przy serwisie uzbrojenia. USA – poprzez systematyczne naciski na Sofię – zaczęły stopniowo wypierać Rosjan z obszaru bezpieczeństwa. Bułgaria została włączona do natowskiego programu Europejskiej Inicjatywy Odstraszenia

³⁸ *U.S.-Bulgaria Sign Nuclear Cooperation Memorandum of Understanding*, U.S. Department of State, 23.10.2020, state.gov; *U.S., Bulgaria ink civil nuclear MOU*, Nuclear Newswire, American Nuclear Society, 27.10.2020, ans.org/news.

³⁹ *Rosjanie naprawią bułgarskie MiG-29?*, Altair Agencja Lotnicza, 5.05.2015, altair.com.pl.

(European Deterrence Initiative), a na jej terytorium zaczęły odbywać się ćwiczenia w ramach amerykańskiej operacji Atlantic Resolve. W 2017 r. miały tam też miejsce manewry „szpicy NATO” (VJTF), największe zorganizowane przez Sojusz w Europie Południowo-Wschodniej. W 2020 r., w obliczu powtarzających się prowokacji ze strony sił powietrznych Federacji Rosyjskiej, misji wsparcia bułgarskiego lotnictwa wojskowego podjęły się USA⁴⁰.

W obszarze relacji bilateralnych Stany Zjednoczone włączyły się w proces modernizacji sił zbrojnych Bułgarii – zakłada on uniezależnianie się od rosyjskich dostawców, np. poprzez zastępowanie uzbrojenia poradzieckiego zachodnim. Przykładami mogą być skuteczny lobbing za wyborem bojowych samolotów wielozadaniowych F-16 Block 70/72 na następców maszyn MiG-29 czy zapowiedzi pozyskania amerykańskich radarów kontroli przestrzeni powietrznej⁴¹. USA w 2020 r. sformalizowały poszerzenie współpracy w zakresie bezpieczeństwa, które uznano za część tzw. dialogu strategicznego. Konkretyzacją tej kooperacji jest podpisana jesienią 2020 r. dziesięcioletnia tzw. mapa drogowa dotycząca wspólnych działań w zakresie bezpieczeństwa i obronności. Wśród jej ustaleń znalazła się pomoc USA m.in. w modernizacji sił zbrojnych Bułgarii, w powstrzymywaniu przypadków naruszania jej przestrzeni powietrznej i granicy morskiej na Morzu Czarnym, a także obronie przed cyberatakami. Z kolei w ramach programu Foreign Military Sales (FMS) przeznaczono środki na stworzenie w Bułgarii centrum cyberbezpieczeństwa i oddelegowanie doń specjalnego doradcy⁴².

Zacieśniona współpraca Sofii z Waszyngtonem w dziedzinie bezpieczeństwa nie pozostała bez wpływu na stosunki z Rosją, a ich cechą stały się

⁴⁰ Н. Лалов, *Кой, как и откъде ще пази небето на България*, Mediapool.bg, 8.09.2020, mediapool.bg.

⁴¹ *Idem*, *Правителството обмисля да купи от САЩ още 8 F-16 и 3D рагари*, Mediapool.bg, 29.09.2020, mediapool.bg.

⁴² *Idem*, *САЩ ще подпомагат България в отбраната: модернизация, Черно море и киберсиурност*, Mediapool.bg, 7.10.2020, mediapool.bg.

regularnie nawracające kryzysy dyplomatyczne. Między październikiem 2019 a kwietniem 2021 r. z Sofii wydano dziewięciu dyplomatów tego państwa, w tym attaché wojskowego. Zarzucano im m.in. szpiegostwo i inspirowanie działań dezinformacyjnych w związku z zakupem przez Bułgarię samolotów F-16 oraz zbieranie tajnych informacji na temat prowadzonych tam ćwiczeń wojskowych. Jeszcze w 2019 r. bułgarski kontrwywiad wydał dziesięcioletni zakaz wjazdu na terytorium kraju dla – związanych z neoimperialnymi projektami – rosyjskiego oligarchy Konstantina Małofiejewa i byłego generała wywiadu Leonida Rieszetnikowa.

Z kolei w marcu 2021 r. rozbito rosyjską siatkę szpiegowską, w której działaniach uczestniczyło sześcioro Bułgarów. Jej szefem był długoletni pracownik bułgarskiego wywiadu wojskowego, który w okresie komunizmu przechodził szkolenia organizowane przez rosyjskie GRU. Po upadku komunizmu zajmował on kierownicze stanowiska w wywiadzie wojskowym, a po przejściu na emeryturę był wykładowcą na kursach dla jego funkcjonariuszy. W rozbitej siatce działała też jego żona, posiadająca podwójne obywatelstwo (bułgarskie i rosyjskie), oraz czterech byłych i aktualnych pracowników wywiadu wojskowego. Jeden z nich był zastępcą dyrektora ds. budżetu w bułgarskim Ministerstwie Obrony, a inny oficer uczestnikiem misji zagranicznych i kilkakrotnym attaché wojskowym Bułgarii. Również tej akcji towarzyszyło wydalenie dwóch kolejnych rosyjskich dyplomatów⁴³. Likwidacja siatki szpiegowskiej stanowiła jednak tylko następną odsłonę sporu, gdyż w kwietniu bułgarska prokuratura oskarżyła Rosję o wysadzenie pomiędzy 2011 a 2020 r. kilku krajowych składów amunicji przeznaczonej na eksport do Gruzji i na Ukrainę (u podłoża aktywności prokuratury znalazła się sprawa oskarżenia agentów GRU o identyczne działania w 2014 r. w czeskiej miejscowości Vrbětice). Również i tym razem doszło do wydalenia

⁴³ *Гешев спина руски шпиони от военното министерство, ръководени от „Резидента“*, Mediapool.bg, 19.03.2021, mediapool.bg; *Шпионската афера се разрасна с изгонване на още двама руски дипломати*, Mediapool.bg, 22.03.2021, mediapool.bg.

kolejnego rosyjskiego dyplomaty z Bułgarii, co także spotkało się z retorsją ze strony Moskwy⁴⁴.

Zarówno w 2019 r., jak i dwa lata później władze w Sofii wykorzystały ówczesne zatargi z Rosją do pozyskania głosów wyborców. W 2019 r. sprawy Rieszetnikowa i Małofiejewa posłużyły do uderzenia przed wyborami lokalnymi w powiązany z BSP Ruch Narodowy Rusofile, a to za sprawą oskarżenia jego szefa o współpracę z objętymi zakazami wjazdu Rosjanami⁴⁵. Z kolei w 2021 r. rozbite siatki szpiegowskiej nastąpiło w środku kampanii przed wyborami parlamentarnymi decydującymi o utrzymaniu władzy przez GERB. Dzięki działaniom kontrwywiadu premier Borisow zaprezentował się jako polityk dbający o strategiczne interesy kraju i asertywny wobec Moskwy. Szef GERB nie omieszkał też zaatakować sprzyjającego opozycji prezydenta Radewa, zarzucając mu milczenie w sprawie kolejnych skandali szpiegowskich, co miało związek z przypadającymi na ten sam rok wyborami prezydenckimi⁴⁶.

Konflikt między UE i NATO a Rosją wpłynął także na inne obszary współpracy z tym państwem, w tym na ważną dla Bułgarów turystykę. Choć Rosjanie są wciąż istotną grupą przyjeżdżających, to od 2014 r. widoczny jest trend spadkowy – np. w 2019 r. odwiedzili oni Bułgarię w liczbie 461 tys. (ok. 4% wszystkich turystów), co oznacza spadek o ok. 240 tys. w stosunku do 2013 r.

⁴⁴ *България гони 1 руски дипломат заради 4 взрива, пожар и опит за убийство*, Mediapool.bg, 29.04.2021, mediapool.bg; M. Gniazdowski, M. Wasiuta, *Rosyjskie zamachy w Czechach – kontekst krajowy, implikacje, perspektywy*, OSW, 20.04.2021, osw.waw.pl.

⁴⁵ *Годишен доклад за дейността на Държавна агенция „Национална сигурност“ през 2019 г.* [Roczny raport o działalności Państwowej Agencji Bezpieczeństwa Narodowego w 2019 r.], София 2020, s. 6–7, gov.bg; *Съобщение на МВнР [Оświadczenie MSZ]*, Министерство на външните работи на Република България, 24.01.2020, mfa.bg; M. Seroka, *Napięcia w stosunkach bułgarsko-rosyjskich*, OSW, 18.09.2019, osw.waw.pl.

⁴⁶ *„Спрете да шпионствате в България”, каза Борисов на Русия и порица „радиомълчанието” на президента*, Mediapool.bg, 20.03.2021, mediapool.bg.

PERSPEKTYWY

Pojawienie się opisanych powyżej sporów w relacjach między Sofią a Moskwą nie oznacza gwałtownego zerwania współpracy, lecz zwiastuje stopniową zmianę postrzegania Rosji, której katalizatorem są naciski ze strony Zachodu. Wobec problemów z lojalnością części bułgarskich elit w stosunku do Brukseli czy Waszyngtonu będą one wciąż poddawane presji mającej na celu uwiarygadnianie się wobec sojuszników (np. poprzez kolejne demaskacje rosyjskiej agentury).

Nie mniej ważna jest również zmiana pokoleniowa następująca w społeczeństwie bułgarskim, które – nie oglądając się na sentymenty historyczne – to w krajach zachodnich upatruje wzorzec funkcjonowania państwa. Związany z tym wzrost poparcia dla ugrupowań odwołujących się do walki z korupcją czy oligarchami wskazuje, że kolejne rządy bułgarskie muszą się w coraz większym stopniu liczyć z takimi postawami. Co więcej, stosunek do Rosji staje się tematem kampanii wyborczych.

Z kolei wrośnięcie w tkankę gospodarczą UE sprawia, że władze Bułgarii będą też poddawane presji wewnętrznej, m.in. ze strony lokalnych oligarchów, którzy – mimo związków biznesowych z Rosją – mogą działać także wbrew jej interesom⁴⁷. Rosyjska oferta ogniskująca się w sferze dostaw surowców energetycznych czy sektorze nieruchomości staje się coraz mniej atrakcyjna, zwłaszcza dla przedstawicieli młodszego pokolenia oligarchów. W swojej nieprzejrzystej działalności gospodarczej wykorzystują oni w coraz większym stopniu fundusze unijne i zawierają transakcje ze spółkami z państw zachodnich. Przykładem jest np. sprzedaż przez Deliana Peewskiego posiadanych gazet powiązanemu z kapitałem amerykańskim przedsiębiorstwu United Group.

⁴⁷ Przykładem może być afera związana z upadkiem banku KTB należącego do powiązanego z Rosjanami Cwetana Wasilewa, u której podstaw leżały polityczne ambicje właściciela i konflikt z Delianem Peewskim, oligarchą i wiceprzewodniczącym DPS, również prowadzącym interesy z Rosjanami.

Wspomagana zachodnimi naciskami asertywność Bułgarów jest niekorzystna dla Moskwy – osłabia bowiem jej pozycję nie tylko w sektorze energetycznym, lecz także w sferze obronności, z której jest stopniowo wypychana przez USA. Z kolei dążenie Bułgarii do członkostwa w strefie euro prowadzi do zwiększania nadzoru nad krajowym sektorem bankowym. W obliczu zmian w postrzeganiu przez bułgarskie elity Rosji jako ważnego partnera Kreml sięga po taktykę wojny informacyjnej stosowaną wcześniej wobec innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Skuteczność tych metod jest jednak znikoma – mimo prowokacji nie doszło do zmiany polityki Bułgarii w kluczowych obszarach, np. nie zatrzymały one projektów dywersyfikacyjnych ani wydaleń dyplomatów z Sofii. Prowokacje te są raczej obliczone na odbiorców wewnątrz Rosji – mają zwracać uwagę na niewdzięczność Bułgarów wobec Moskwy i ich służalczość wobec Waszyngtonu.

MATEUSZ SEROKA